Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 11, 2011 Назад Головна

УДК 338.15:502.35:379.85

Л. Ю. Матвійчук,
к.г.н., докторант кафедри менеджменту та маркетингу
Луцького національного технічного університету

ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

В статті розглянуто та узагальнено існуючі підходи до визначення поняття «організаційно-економічний механізм», запропоновано авторське визначення поняття «організаційно-економічний механізм використання та охорона туристичних ресурсів», визначено його зміст та складові, а також побудовано базисну модель досліджуваного механізму.
Ключові слова: *раціональне використання ресурсів, складові організаційно-економічного механізму, туристичні ресурси.*

The paper reviewed and summarized existing approaches to the definition of "organizational and economic mechanism" proposed copyright definition of "organizational-economic mechanism of protection of tourist resources", its content and parts, and built a reference case study of the mechanism.
Key words: *rational use of resources elements of organizational and economic mechanism, tourist resources.*

Вступ. Основні тенденції розвитку туристичної галузі України свідчать про подальше нераціональне використання туристичних ресурсів. Надмірна експлуатація окремих видів туристичних ресурсів потребує перегляду пріоритетів їх використання та розробки чіткого організаційно-економічного механізму, який би регулював процеси використання та охорони туристичних ресурсів, стимулював би раціональність цих процесів, а також сприяв би сталому розвитку ресурсної бази туризму. Існуючий в Україні організаційно-економічний механізм використання і охорони туристичних ресурсів переважно оперує групою таких регуляторів екологічної поведінки товаровиробників, які змушують їх обмежувати свою руйнівну діяльність згідно з вимогами нормативних актів, постанов і законів. Явна спрямованість вітчизняного економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів на пріоритет методу „батога" стосовно туроператорів, що використовують туристичний потенціал та працюють у нинішніх складних економічних і соціальних умовах, аж ніяк не стимулює їх зацікавленість у дотриманні екологічних норм і зниженні техногенних навантажень на туристичні ресурси. Цей механізм не спонукає їх до впровадження екологічно безпечних способів ведення господарства, сковує зберігаючу діяльність, обмежує впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій, що призводить до закономірного погіршення якості туристичних ресурсів. Тим самим виявляється неконструктивність економічного інструментарію існуючого механізму, який не здатний заохотити суб'єкти туристичного господарювання на досягнення екологічних цілей і створити сприятливі фінансові умови для впровадження охоронних заходів.

Основні недоліки вітчизняного економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів полягають у тому, що він, по-перше, не набув необхідного розвитку; по-друге, не спроможний зацікавити суб'єкти туристичного господарювання у проведенні заходів з охорони і відтворення туристичних ресурсів; по-третє, не кореспондує з іншими економічними показниками та підоймами господарської діяльності; по-четверте, недостатньо оперативно й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі. Зрозуміло, що такий економічний механізм не спроможний спонукати прогресивні екологозорієнтовані структурні зрушення як у при використанні туристичних ресурсів так і при їх охороні та відтворенні.

Теоретичні та прикладні дослідження проблематики використання та охорони туристичних ресурсів в останні роки привернули увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Питанням розроблення концептуальних засад раціонального використання та охорони ресурсного потенціалу загалом та туристичного зокрема присвячені праці М. Борущака, З. Герасимчук, Г. Дейлі, І. Зоріна, Н. Кабушкіна, В. Квартального, Е. Котлярова, В. Киф'яка, М. Мальської, Л. Мельника, Т. Ткаченко, І. Смаль, С. Харічкова, Л. Черчик, І. Школи, В. Шмагіної та інших.

Постановка задачі. Основною метою нашого дослідження є формування складових організаційно-економічного механізму використання туристичних ресурсів. Відповідно до мети вибрані цілі:

– аналіз підходів вчених до визначення поняття організаційно-економічний механізм;

– визначення змісту та складових досліджуваного механізму.

Результати. Термін „механізм" в економічних дослідженнях з'явився у другій половині XX ст. (60-ті роки). Зокрема, було введено поняття „господарський механізм економічної системи", в якому робився наголос на конкретній рушійній силі функціонування системи [6].

Зазначимо, що класична економічна теорія також дає повномасштабне визначення дефініції „механізм", а саме: „механізм – це система прямих і опосередкованих взаємозв'язків між економічними явищами і процесами, насамперед між їх протилежними сторонами, а також й підсистемами і елементами економічних систем". Тобто механізм характеризується певною кінцевою множиною елементів та взаємозв'язків між ними, що відбувається за допомогою відповідних важелів системо утворюючих регуляторів [4, с. 100].

Сучасні вчені-економісти поняття „механізм" застосовують досить широко. Активно досліджуються економічний, правовий, господарський, ринковий, фінансовий та інші механізми. Найчастіше дослідники вживають такі терміни, як „організаційно-економічний", „економіко-фінансовий", „економіко-правовий", „економіко-організаційний", „організаційно-господарський механізм", по-різному трактуючи їх зміст. У науковій літературі, присвяченій еколого-економічним проблемам, вживають ще більш різноманітні словосполучення, що стосуються цієї категорії: економічний механізм використання ресурсів, економічний механізм охорони природи, еколого-економічний механізм раціонального природокористування, економічний механізм регулювання охоронної діяльності, економічний механізм екологічного регулювання, економічний механізм екоменеджменту, економічний механізм екологізації економіки тощо. Тому, залежно від конкретних завдань соціально-економічного розвитку, для яких використовується поняття „організаційно-економічний механізм", „господарський механізм", „економічний механізм" тощо, а також сфери інтересів авторів під цими назвами мається на увазі достатньо різноманітна сутність та змістовно-функціональні складові.

Вперше поняття „економічний механізм" було використане В. І. Леніним на VII з'їзді партії у 1918 р. Окреслюючи організаційні завдання на найближчий період, він зазначав: „Организация учета, контроль над крупнейшими предприятиями, превращение всего государственного экономического механизма в единую крупную машину, хозяйственный организм, работающий так, чтобы сотни миллионов людей руководствовались одним планом, – вот та гигантская организационная задача, которая легла на наши плечи". Поняття „господарський механізм" також було вперше використане В. І. Леніним стосовно вирішення проблеми становлення соціалістичної економіки. У роботі „Очередные задачи Советской власти" В. І. Ленін пише про „установление строжайшей ответственности", а також „добровольное исполнение предписаний и распоряжений, необходимых для того, чтобы хозяйственный механизм работал действительно так, как работают часы" [7, 264].

У роботі „Економічні механізми” А. Кульман відзначає, що аналіз економічних механізмів вимагає перш за все підтвердження самого факту їх існування і виявлення суті цього далеко не загальноприйнятого поняття. У цьому контексті він наводить точку зору відомого французького економіста Шарля Ріста щодо дослідження економічних механізмів (згідно з роботою „Короткий нарис основних економічних механізмів”, 1947): на його думку, досить просто констатувати факт їх існування. Далі наголошується, що Шарль Ріст не проводить чіткого розділення між механізмами і тими інститутами, в рамках яких реалізується дія механізмів і які надалі будуть віднесені дослідниками до категорії „економічний режим”. А. Кульман аналізує місце категорії „економічний механізм” в апараті економічної науки. Зокрема, наголошується на тому, що економічний аналіз повинен бути основою для виявлення взаємозалежності, що існує між різними економічними механізмами, і її теоретичних оформленнях. Автор дотримується тієї точки зору, що поняття економічна теорія і економічний механізм не збігаються, а економічні механізми – це лише один з багатьох елементів, аналіз яких дозволяє економічній теорії будувати свої узагальнення.

Термін „економічний механізм”, окрім туристичної галузі, використовують стосовно інших сфер господарювання та екологічних проблем. Найчастіше, щодо сфер природокористування – „економічний механізм надрокористування” (В. Міщенко), „економічний механізм регулювання водокористування” (В. Лозанський), „економічний механізм у сфері використання та відтворення лісових ресурсів” (Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко, І. А. Євтушенко), „економічний механізм регулювання аграрного природокористування” (О. Мордвінов); щодо екологічних проблем – „економічний механізм регулювання екологічного міського середовища” (С. Клубчук), „економічний механізм екологізації в аграрній сфері” (О. О. Школьний), „економічний механізм управління якістю продукції” (О. М. Царенко, С. В. Толбатова), „механізм еколого-економічного регулювання рослинництва” (О. М. Царенко), „економічний механізм управління якістю навколишнього середовища” (П. І. Коренюк) .

Крім означених вище випадків вживання, дослідники використовують терміни „механізм регулювання природокористування”, „механізм економічного стимулювання раціонального регіонального природокористування” (Л. Б. Шостак), „економічний механізм стимулювання виробництва екологічно чистої продукції” (В. А. Борисова); „економіко-організаційні механізми регулювання природокористування та природоохорони” (О. Л. Попова), „економічні методи управління природокористуванням” (К. В. Папенов), „економічні методи управління якістю навколишнього середовища” (Л. Мельник), „механізм управління природокористуванням” (І. Карагодов), „механізм економічного стимулювання охорони навколишнього природного середовища” (В. А. Лук'яніхін, Е. А. Лук'яніхіна), „механізм регулювання економічної системи природоексплуатуючих галузей народногосподарського комплексу” (В. Міщенко, Б. Данилишин) [5, с. 207-208].

Колектив авторів (В. Я. Гуменюк, Б. О. Король, Р. М. Костюкевич, П. О. Мазур, Г. Ю. Міщук, Г. Ю. Орлов, І. А. Рощик) зазначають, що поняття „економічний” та „господарський” механізм є синонімами. Вони пропонують дотримуватись принципу диференціації механізмів по горизонталі і вертикалі національної економіки. На думку Яноша Корнаї господарський механізм є синонімом поняття „економічна система”. Розбіжність у випадках використання терміну „економічний механізм” безпосередньо впливає і на тлумачення змістовних складових цієї категорії. Більшість науковців понятійний апарат означеної категорії наповнюють неоднаковими за назвою, але ідентичними за економічною суттю елементами. Неоднозначність трактування одних і тих же термінів призводить до псевдонаукових дискусій. Тому з’ясування змісту категорії „економічний механізм використання та охорони туристичних ресурсів” є ключовою методологічною проблемою даного дослідження.

Слід зауважити, що деякі автори використовують терміни без попереднього їх визначення і тому їх зміст стає зрозумілим лише з контексту викладеного наукового матеріалу. Аналіз випадків вживання термінів, пов’язаних з категорією „економічний механізм”, дає підставу стверджувати, що більшість термінів різниться не за змістом, а лише своєю семантикою: науковці вважають різні терміни синоніми. Наприклад, однаковий зміст вкладають О. М. Царенко, О. О. Нєсветов, М. О. Кадацький у терміни „економічний механізм охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів”, а також „економічний механізм регулювання природоохоронної діяльності”; С. М. Бобилєв і А. Ш. Ходжаєв – у терміни „економічний механізм природокористування”, „механізм екологізації економіки”, „механізм реалізації екологоорієнтованого розвитку” [1]. Як синоніми, дослідники використовують терміни: „охорона природи”, „природоохоронна діяльність”, „охорона навколишнього середовища”. З огляду на наведені приклади можна стверджувати, що вітчизняні науковці при визначенні економічних аспектів використання та охорони ресурсів в т.ч. туристичних та їх екологічних проблем використовують терміни, які є або синонімами, або поняттями, близькими за значенням.

У сучасній економічній літературі також можна знайти визначення, що розкривають сутність категорії „економічний механізм”. О. О. Веклич вважає, що економічний механізм є „способом зв'язку між об'єктивними законами і суб'єктивною людською діяльністю”. Його правомірно аналізувати у широкому та вузькому значенні. А сутністю економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності є свідоме регулювання процесу розв'язання еколого-економічних суперечностей через застосування певних соціально-економічних заходів, методів, інструментів, насамперед шляхом посилення одних і послаблення інших сторін існуючих протилежностей або поєднання їх. Важливим методологічним аспектом у поглядах О. О. Веклич є те, що економічний механізм розглядається як сукупність економічних процесів, що здатні трансформувати певні економічні відносини із однієї форми в іншу у відповідності до цілей, які ставить перед собою суспільство на макро- та мікрорівні [5, с. 207-208].

Отже, розбіжності у тлумаченні поняття „економічний механізм”, невизначеність його складу, уподібнення елементів економічного та фінансового механізмів дають підставу стверджувати, що для побудови понятійного апарату категорії „організаційно-економічний механізм використання та охорони туристичних ресурсів”, єдиного методологічного підґрунтя у економічний науці досі не існує. Розглянуті вище трактування досліджуваного поняття не вичерпують усю його складну сутність, хоча і відображають найважливіші моменти.

Узагальнюючи різні підходи до визначення досліджуваного поняття можна стверджувати, що більшість дослідників розглядають „механізм” як систему, в основу якої вкладають сукупність окремих елементів, таких як цілі, функції, принципи, методи, прийоми, інструменти і форми, які складають цілісну систему. Тому, при формуванні поняття „організаційно-економічний механізм використання та охорони туристичних ресурсів” будемо опиратись на використання системного підходу, тобто на дослідження окремих складових елементів системи, що утворюють єдине ціле. При цьому організаційно-економічний механізм використання і охорони туристичних ресурсів пропонується розглядати як цілісну структурно-функціональну систему зв'язків, що складаються між різними елементами самого механізму, регулювання їх взаємодії з метою підвищення сталого розвитку туристичних.

Так наприклад, деякі дослідники виділяють як складові економічного механізму: регулятори економічної поведінки, еколого-економічні регулятори, економічні інструменти, регулятори природокористування (О. О. Веклич), інструменти економічного механізму охорони довкілля, еколого-економічні інструменти (І. Карагодов, Л. Г. Мельник), еколого-політичні інструменти (Е. В. Садченко, С. К. Харічков), інструменти ринкового регулювання природоохоронної діяльності (Б. А. Семененко), інструменти екополітики (І. М. Синякевич), регулятори економічних відносин (Я. В. Коваль, І. Я. Антонечко, І. А. Євтушенко), економічні інструменти регулювання (Л. Б. Шостак). За змістом, який вкладається в ці терміни, їх можна визначити як синоніми [5, с. 209].

До інструментів економічного механізму науковці відносять: плату за природні ресурси (Я. В. Коваль, І. А. Антоненко, І. А. Євтушенко, В. Міщенко); збори за забруднення (В. Міщенко, Б. А. Семененко); податкову систему (І. М. Синякевич, О. І. Олійник, Л. Б. Шостак); сертифікати, податки, збори (Е. В. Садченко, С. К. Харічков); аукціонну торгівлю дозволами на забруднення, економічні санкції за екологічну шкоду (І. М. Синякевич); ліміти на використання природних ресурсів, на викиди шкідливих речовин, нормативи і розміри плати за спеціальне використання та за забруднення природних ресурсів, джерела фінансування природоохоронних заходів, податкові та кредитні пільги (І. Карагодов); різні види податкових пільг, пільгових позичок, пільгового кредиту (О. О. Веклич) [5, с. 207].

Як видно із наведених вище визначень, в залежності від особливостей того чи іншого механізму акцент в більшій чи меншій мірі робиться на економічну або екологічну складову, залишаючи поза увагою соціальну, хоча в даному випадку основним принципом раціоналізації є свідома діяльність, тобто саме соціальна складова. Тому вважаємо, що особливістю організаційно-економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів повинна стати саме свідома, цілеспрямована діяльність, стратегічне інноваційне мислення тобто ефективність механізму залежить найбільше від того наскільки суб’єкти туризму контролюють свої дії по відношенню до туристичних ресурсів. Наприклад, стратегічне інноваційне мислення вимагає від підприємців вміння чіткого формулювання головних важелів раціоналізації туристичної діяльності, комплексної оцінки стану туристичних ресурсів, визначення способів охоронної діяльності, що забезпечують туристичним ресурсам стійкий розвиток.

Враховуючи змістовне наповнення поняття „механізм”, що характеризується системністю та сукупністю окремих елементів властивих певному виду механізму, з доповненням особливостей процесів використання та охорони туристичних ресурсів, а також враховуючи критерії раціональності як основного

принципу сталого розвитку, конкретизуємо дефініцію категорії „організаційно-економічний механізм використання та охорони туристичних ресурсів.”

На нашу думку, організаційно-економічний механізм використання та охорони туристичних ресурсів – це свідома, цілеспрямована, відповідно до стратегії сталого розвитку система, що являє собою взаємопов'язану сукупність, функцій, принципів, методів, важелів та інструментів використання та охорони туристичних ресурсів, які дозволяють організовувати, регулювати і координувати процес раціоналізації для досягнення та підтримки оптимально необхідного рівня як використання так і охорони туристичних ресурсів для збереження їх нинішнім та прийдешнім поколінням.

Побудова організаційно-економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів має сприяти підвищенню ефективності використання туристичних ресурсів, раціоналізації їх охорони і як результат сталому розвитку туризму. При побудові організаційно-економічного механізму через призму задоволення потреб нинішнього і прийдешніх поколінь в основу дослідження повинні бути покладені ті принципи, які здатні забезпечити виконання зазначених потреб. Такий підхід до побудови організаційно-економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів забезпечить раціоналізацію використання ресурсного потенціалу туризму, так як у сучасних умовах стабілізація та подальший розвиток туристичної сфери в Україні значною мірою залежать від його наявності. Актуальність побудови досліджуваного механізму посилюється дефіцитом державного бюджету України, а саме – скороченням державних витрат і інвестицій щодо збереження та сталого розвитку туристичних ресурсів. Виходячи з цього, актуальним питанням є визначення принципів побудови відповідного організаційно-економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів, здатного забезпечити адекватне реагування системи на вплив дестабілізуючих факторів туристичних ресурсів. Тому, однією з умов вирішення проблеми раціонального використання та охорони туристичних ресурсів є побудова дієвого організаційно-економічного механізму досліджуваних процесів.

До складного й багатогранного кола процесів, пов’язаних із побудовою організаційно-економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів, входить поетапне форсування усіх його складових. Здійснені дослідження механізмів використання та охорони туристичного потенціалу в Україні вказують на необхідність удосконалення чинного економічного механізму регулювання використання туристичних ресурсів та підсилення стимулів для досягнення екологічної, економічної і соціальної мети загальнонаціональної та регіональної політики сталого розвитку туристичних ресурсів. На нашу думку, такий економічний механізм повинен формуватися на основі використання тих методів, важелів та інструментів, що відповідають принципам стимулювання ефективного використання та охорони туристичних ресурсів.

Раціональний підхід до формування механізму використання та охорони туристичних ресурсів повинен бути спрямований на досягнення стратегічної мети – сталого розвитку туристичних ресурсів, і враховувати основні критерії раціональності їх використання та охорони, такі як збалансованість, стабільність, оптимальність, наукова обґрунтованість, комплексність, ощадливість, екологічна безпека, висока ефективність, не виснажливість, планомірність, екологічність, самовідновлюваність.

Організаційно-економічний механізм використання і охорони туристичних ресурсів повинен відповідати певним вимогам, а саме він має бути досить унікальним, мати характерні риси що відповідають сучасному аспекту туризму, охоплювати всі значні аспекти його діяльності, а також найголовніше – забезпечувати раціоналізацію використання та охорони туристичних ресурсів на всіх рівнях. Тому, правильно побудований організаційно-економічний механізм використання і охорони туристичних ресурсів означає здійснення всіх заходів раціоналізації для збереження та збалансованого розвитку туристичних ресурсів. Саме такий механізм характеризує дієву систему регулювання процесами використання та охорони туристичних ресурсів.

Організаційно-економічний механізму використання і охорони туристичних ресурсів має бути досить гнучким й адекватним до змін та темпів розвитку економіки держави в цілому. При цьому стратегічні перетворення повинні мати здатність не тільки адаптуватися до змін цього середовища як до загроз, але й уміти їх ефективно використовувати як нові можливості для досягнення успіху в процесі використання та охорони туристичних ресурсів.

У процесі регулювання користування ресурсним потенціалом туризму на сучасному етапі необхідно враховувати високу динамічність і ступінь невизначеності зовнішніх факторів, різну масштабність та особливості функціонування туристичних об'єктів, високий рівень диференціації їх видів та змістовну багатогранність.

В основу розробки організаційно-економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів необхідно покласти концептуальні підходи, принципи та критерії формування економічних механізмів регулювання. Протягом багатьох років відбувається удосконалення концептуальних методологічних підходів щодо регулювання процесу використання та охорони туристичних ресурсів. Як зазначає Л. М. Грановська у монографії Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональності територій: « … майже всі концептуальні підходи базуються на системному аналізі. Застосування системного аналізу сприяє розробка науково-методичних матеріалів, в яких процес природокористування в регіоні розглядаються як єдина система. Наявність прямих і зворотних зв’язків дозволяє розглядати еколого-економічну систему регіону як достатньо цілісну і, разом з тим, динамічну, суперечливу систему» [3, с. 160].

Відтак, організаційно-економічний механізм використання і охорони туристичних ресурсів з нашої позиції визначено як свідому, цілеспрямовану, відповідно до стратегії сталого розвитку систему, що являє собою взаємопов’язану сукупність функцій, принципів, методів, важелів та інструментів використання та охорони туристичних ресурсів, які дозволяють організовувати, регулювати і координувати процес раціоналізації для досягнення та підтримки оптимально необхідного рівня як використання так і охорони туристичних ресурсів для збереження їх нинішнім та прийдешнім поколінням.

Висновки. На основі проведених досліджень встановлено, що основними недоліками вітчизняного економічного механізму використання і охорони туристичних ресурсів є те, що він: по-перше, не набув необхідного розвитку; по-друге, не спроможний зацікавити суб’єкти туристичного господарювання у проведенні заходів з охорони і відтворення туристичних ресурсів; по-третє, не кореспондує з іншими економічними показниками та підоймами господарської діяльності; по-четверте, недостатньо оперативно й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі. Зрозуміло, що такий економічний механізм не спроможний спонукати прогресивні екологозорієнтовані структурні зрушення як у при використанні туристичних ресурсів так і при їх охороні та відтворенні.

Здійснена оцінка змісту організаційно-економічного механізму використання та охорони туристичних ресурсів показала, що найповніше сутність зазначеного механізму розкривають його функції, до яких віднесено формування стимулів раціонального використання та охорони туристичних ресурсів, регулювання взаємовідносин між суб’єктами туристичної діяльності в правовому полі, забезпечення сталого розвитку туристичних ресурсів тощо. Ключовим у комплексі зазначених функцій визначено організацію освіти, підготовку висококваліфікованих кадрів сфери туризму та екологізацію освіти людей. Політика раціонального використання та охорони туристичних ресурсів повинна застосовуватись, без виключення, у всіх туристичних підприємствах та організаціях і установах різних рангів які так чи інакше пов’язані з туризмом у контексті збереження та зміцнення стабільності, цілісності та створенні сприятливих умов відповідно до зазначеної стратегії раціонального використання та охорони туристичних ресурсів для збереження їх нинішнім та прийдешнім поколінням.

Список використаних джерел

1. Балабанов И. Т. Экономика туризма: учебное пособие для студентов вузов, эконом. спец. / И.Т.Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 174 с.
2. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: монографія / З.В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир’я, 2008. – 528 с.
3. Галушкіна Т.П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм / Т.П. Галушкіна, Л.М. Грановська. – Херсон: В-во ХДУ, 2009. – 372 с.
4. Данилишин Б.М. Екологічна складова політики сталого розвитку: монографія / Б.М. Данилишин. – Донецьк: Юго-Восток, ЛТД, 2008. – 256 с.
5. Зіновчук Н.В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект: монографія / Н.В. Зіновчук. – Львів: АТБ, 2007. – 394 с.
6. Кравців В.С. Екологічна безпека як об’єкт регіональної політики / В.С.Кравців // Регіональна економіка. – 1999. – № 1. – С. 124-134.
7. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / [Андреєва Н.М., Бараннік В.О., Бєлашов Є.В. та ін.]; За науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистова Є.В. /РВПС України, ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Сімферополь: Фенікс, 2010. – 582 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2011 р.

ТОВ "ДКС Центр"